

ПРИНЦИП АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ

У статті аналізується зміст та значення принципу антропоцентризму в контексті розвитку сучасного праворозуміння. Акцентується увага на особливому призначенні права у житті кожної людини та суспільства в цілому.

Ключові слова: антропоцентризм, антропологія права, право, права людини, праворозуміння.

Розбудова в Україні демократичного суспільства та правової держави передбачає насамперед забезпечення прав і свобод людини, що можливо лише через прийняття відповідного національного законодавства і впровадження міжнародних норм з прав людини, створення реальних механізмів їх реалізації та ефективного правового захисту. Адже, саме рівень реалізації прав людини є одним із важливих критеріїв демократичного режиму країни та показником цивілізованості самого суспільства. Такий підхід зумовлює нагальну потребу здійснення ефективної правової реформи, що визначить якісні зміни в усіх сферах суспільного життя.

На початку XXI століття юридична наука також переживає якісно новий етап свого розвитку. Відбувається інтенсивне осмислення накопиченого теоретичного багажу, формулюються нові ідеї та погляди, відбувається кардинальний поворот науки в сторону різних сфер людської діяльності. Цей процес тісно пов'язаний з докорінною зміною ролі права, яке поряд з інструментальним значенням як основного регулятора суспільних відносин, набуває рис основного ціннісного орієнтуру, однієї з фундаментальних суспільних засад, що виконує людинотворчу функцію і створює умови для реалізації людиною її можливостей. Завдяки такому підходу розкриваються нові грані соціальної цінності права. Право розглядається як невід'ємна сторона життя людини, яка наділена невід'ємними природними властивостями та якостями. І ці якості впливають та визначають зміст права, роблять його більш гуманним та людським.

Чинній Конституції України вдалося створити якісно нову піраміду цінностей сучасного національного конституціоналізму: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою

соціальною цінністю, Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»[1]. Аксіологічний (ціннісний) та антропологічний (людинознавчий) вимір цього та інших гуманістичних положень зумовлюють якісно новий вплив на правотворчу діяльність. Це у свою чергу визначає необхідність філософсько-правового розуміння не тільки змісту приписів чинного законодавства, але й основних напрямків розвитку державно-правових явищ та процесів. У той же час, за твердженням Ю. Шемшученко, у нашому суспільстві актуальність даної проблеми зумовлена тим глибоким розривом між конституційними нормами, які проголошують людський вимір права і держави, та реальними суспільними відносинами, станом відповідальності держави перед людиною за свою діяльність [2, с.8].

В сучасних реаліях стає актуальним аналіз державно-правових явищ через призму антропоцентризму, ціннісно-орієнтаційного виміру права і держави, зорієнтованості політики в першу чергу на проблему людини. Це зумовлює не просто необхідність розширення філософсько-правових досліджень, а й потребу комплексного дослідження права як особливого феномену людського буття та його ролі в утвердженні загальнолюдських цінностей в житті. Принцип антропоцентризму дає можливість зорієнтувати юридичну практику на вирішення актуальних і нагальних проблем сучасності щодо реального забезпечення прав людини.

Однією із закономірностей розвитку теоретичної думки про співвідношення людини і права став розвиток ідеї прав людини. Нинішнє підне-

сене значення прав людини на міжнародному та національному рівнях, потреба в забезпеченні ефективного механізму їхньої реалізації та захисту в Україні вимагає переосмислення усталених наукових підходів до розкриття сутності права, його цінності й функцій. У цьому зв'язку зростає роль юридичної науки і філософії, й зокрема такого їхнього міждисциплінарного поєднання як філософія права, котрі покликані пропонувати шляхи вирішення актуальних науково-практичних завдань. Цінність звернення до філософії права стає очевидною при застосуванні доробку таких її розділів, як правова аксіологія (аксіологія права) та правова антропологія (антропологія права) задля поглиблення та розширення наукових досліджень з вказаної проблематики.

Серед вітчизняних вчених, публікації яких пов'язані з дослідженням природи права, розкриттям змісту права, його цінностей та значимості можна назвати таких, як С.Алаїс, Т.Андрусак, В.Бачинін, В.Бігун, С.Бобровник, М.Братасюк, Д.Гудима, С.Гусарев, А.Заєць, А.Козловський, М. Козюбра, А.Колодій, В.Кравець, С.Лисенков, Ю.Оборотов, Н.Оніщенко, Л.Петрова, П.Рабінович, В.Селіванов, О.Скакун, С.Сливка, О.Тихомиров, І.Усенко, В.Шаповал, Ю.Шемшученко, Ф.Шульженко та ін. У працях науковців звертається особлива увага на ті істотні ознаки права, які є необхідними для утвердження величної ідеї «ЛЮДИНА – ОСОБИСТІТЬ». Мова йде про активний розвиток таких філософсько-правових досліджень, як аксіологія права, антропологія права, феноменологія права, які дозволяють розкрити духовний, моральний та людинотворчий потенціал права.

На сьогодні право визнано найбільш ефективним та дієвим регулятором суспільних відносин серед інших соціальних регуляторів людської поведінки. Право не існує поза людьми, сенс і призначення права розкривається тільки через людину, її творчу самореалізацію. «Людина – «джерело і таємниця» права», – зазначає В.Бачинін [3, с.27]. Право об'єктивно покликане сприяти задоволенню людських потреб. Вирішення цього завдання здійснюється шляхом забезпечення безперешкодної реалізації в конкретних історичних умовах прав людини – виразу особистісної цінності права [4, с.123].

У передмові до своєї книги «Антропологія права» відомий російський юрист А. Ковлер зазначає, що на сьогодні не менш гостро стоїть проблема антропологізації права як відображення проблеми подолання кризи сучасної демократії, втрати нею людського виміру. Заформалізованість

традиційних форм демократії, відсутність у сучасній демократії інноваційних потенцій, а головне, інтересу до окремої людини зумовили її глибоку кризу, з приводу якої вже б'ють тривогу багато дослідників і громадські діячі [5, с.3]. У підсумку, простежується тісний взаємозв'язок юридичної науки та юридичної практики, потреба їх якісної взаємодії. Важливо, щоб за широкомасштабними глобалізаційними процесами не втратили людину як особистість, як сенс і найвищу цінність буття.

Права людини як домагання, спрямовані на створення мінімуму необхідних життєвих умов людського існування, є первинними відносно юридичних прав. Як зазначає В.Попович, права і свободи громадянина як правова формула пов'язані з найзагальнішими засадами філософсько-етичного характеру, що на них побудоване суспільство [6, с.10]. Саме тому, право через нормативно-ціннісну систему повинно максимально втілювати ідею людини як найвищої цінності. Адже без самодостатньої особистості, повноцінного та повноправного індивіда, який сам себе творить, реалізуючи свій потенціал, не може бути розвинутого суспільства. Важливо, щоб сучасні демократичні засади подальшого розвитку нашого суспільства реально були пов'язані з практикою і втілювалися у життя.

Таким чином, ціннісний підхід до проблеми правового буття людини намітився і у вітчизняній юриспруденції. На думку більшості науковців ціннісний підхід до проблеми сучасного права нерозривно пов'язаний з антропологізацією правової науки і юридичної практики. Свідченням цього є те, що тема прав людини і правових засобів їх захисту стає пріоритетною. Права та свободи людини і громадянина – це та, можливо єдина система, яка здатна примирити людину з оточуючим її суспільством та державою, подолати їх взаємне відчуження [7, с.17]. Саме за таких умов право буде виступати в якості категоричного імперативу, тією системою умов за яких вільна воля (свобода) однієї особи буде сумісна з вільною волею (свободою) іншої з точки зору загального закону свободи [8, с.239]. Категоричний імператив належності та необхідності таких відносин стане нормою суспільного життя. Людина визнаючи права і свободи інших, вимагає до себе такого ж ставлення. Моє право на гідне існування та повагу до мене як до особистості, так само як і право мені подібних, стає єдиною цінністю та визначальною метою людської діяльності. І це право одночасно має як правовий, так і високий етичний, моральний зміст. І одночасно таке право повинно мати безумовний ха-

ракти. Така модель праворозуміння має утвердитися як модель, що визначає домінуючий в суспільстві тип праворозуміння. За таких умов реальним стане утвердження ідеї людини як найвищої соціальної цінності.

Право і закон – невід’ємні складові повноцінного буття сучасної людини, її гідного існування. Це ті нормативи людської поведінки, що визначають розумну межу людської свободи і одночасно виступають гарантами та захисниками цієї свободи. Але правосвідомість людини в багатьох аспектах визначається доступністю закону і його моральною визначеністю. Тільки морально виправдане і ціннісно-орієнтоване право має шанс бути зрозумілим, визнаним і включеним в систему життєвих та етичних орієнтирів. Досягнення цієї мети, за твердженням А.Ковлера, є можливим лише з визнанням правового плюралізму, для якого суб’єктом правотворення поряд з державою являється людина [9, с.18].

Сучасні вчення про право демонструють величезну багатоманітність підходів, оцінок, результатів, змістових характеристик цього феномену правової дійсності. І все ж можна з впевненістю констатувати, що всі уявлення про право спираються на загальну основу: право для людей завжди виступало як певний порядок в суспільстві, необхідний елемент цивілізованого життя. Правовий порядок визначається основним засобом досягнення загального, суспільного блага, «максимального щастя для якомога більшої кількості людей».

В юридичній літературі останніх років все більше публікацій, які присвячені антропологічному пізнанню права. У них запропоновано якісно нові підходи до праворозуміння, трактування ціннісних систем та правових ідеалів, які без сумніву є визначальними для сучасного розуміння права та мають практичну спрямованість для якісного правотворчого процесу. Як стверджує В.Завальнюк, юридична антропологія є продуктом діяльності людини, оскільки надає можливість вивчити певні суспільні процеси і впливати на них, а також використовувати її потенціал у формуванні правової реальності [10].

Людина як проблема філософії вперше була усвідомлена софістами – ідеологами давньогрецької демократії. Протагором людину було проголошено «мірою усіх речей». Істотні елементи антропоцентризму присутні і в середньовічній філософії, а також в радикальному гуманізмі, що тлумачить світ через терміни людського існування. Відродження, доба Нового часу та Просвітництво починають безпосередньо втілювати цей принцип в реалії

життя через утвердження загальнолюдських цінностей в правових нормах. Реалії сучасного життя визначають не просто цінність людини як соціальної істоти, а ставлять вимоги до реального забезпечення та захисту основоположних засад людського буття.

Антропоцентризм, як загальнофілософський принцип стверджує, що людина є завершенням еволюції світобудови, є центром і найвищою метою всього, що відбувається у світі. Суть його полягає в тому, що центр Всесвіту переноситься від проблем світобачення до конкретних проблем людини. Саме таке розуміння людини бере за основу і права антропологія. Права антропологія як галузь філософії права вивчає співвідношення особистості й права, особистість як об’єкт дії права та її вимоги до права, структуру цінностей особистості та право як засіб утілення цих цінностей у суспільне життя, права людини та їх юридичний захист, тобто в цілому особистісний аспект права [11, с.266]. Категорія «антропологія права», якщо її тлумачити дослівно, означатиме «олюднене право» [12, с.25]. Ми погоджуємося з таким твердженням, адже без людини, без її самоздійснення, право втрачає свій сенс і мету. В даному аспекті варто згадати твердження П.Рікьора, який зазначає, що філософська антропологія є фундаментом моральної і правової філософії [13, с.28]. Як методологічна основа юриспруденції, вона створює реальну можливість спрямувати юридичну науку та практику на проблему правового буття людини, становлення людини як правової істоти, рівноправного суб’єкта права серед таких же рівноправних суб’єктів права.

Найвизначнішою цінністю, реалізувати яку покликане право, є існування людського суспільства і життя кожного окремого індивіда. В особистому та соціальному житті фундаментальну роль відіграють такі цінності, як свобода, рівність, справедливість, гуманізм, добро. І ці цінності самі по собі не мають жодного значення, а лише з прив’язкою до особистості, до її реальних можливостей самореалізації. Такі права, як право на життя, свободу, гідність, недоторканість особи, участь у політичному житті – є необхідними умовами влаштування життя людини у цивілізованому суспільстві і тому повинні бути визнані та захищені державою [14, с.8]. Якісне буття людини в світі – це те, що повинно виступати надійним показником цивілізованості національної правової системи, зверненості її до проблем людини.

Сучасна наука про право характеризується розмаїттям підходів до праворозуміння, тобто

наукового пізнання і пояснення права як своєрідного та відносно самостійного, цілісного системного явища духовного життя суспільства. Так як право складне і багатоаспектне явище, то і процес праворозуміння тісно пов'язаний з ним є також складним за своєю суттю та неоднороззначним за своїм змістовим наповненням. В той же час аксіомою сучасного правознавства повинен бути постулат про те, що право є незаперечною цінністю людського буття. Це те, завдяки чому утверджуються такі основи цивілізації, як свобода, справедливість, гідність, ідея людини як найвищої цінності. Ці цінності виступають основою людського буття, визначають зміст діяльності людини, її життєстверджуючих істин. Тому, сьогодні, коли в сучасних суспільствах права людини визнаються найвищою соціальною цінністю, одночасно ці права повинні стати основним та визначальним критерієм «людського виміру» складних та часто досить суперечливих глобалізаційних процесів. А правова антропологія повинна стати основою не лише сучасного праворозуміння і відповідно теоретичної юриспруденції, а й зайняти відповідне місце у системі юридичної освіти. У науково-прикладному плані вона необхідна для законодавця при проведенні антропологічної експертизи законопроектів і всього законодавства. Судова практика також повинна бути максимально зорієнтованою на захист прав особистості. Антропологія права покликана відігравати значну роль і при вирішенні проблем міжнародно-правового захисту людини і суспільства в цілому.

Антропологізація вітчизняного права зумовлює необхідність залучення до світової скарбниці ідей, теорій, концепцій, які мають антропоцентричний і гуманістичний вимір, сконцентрованих у межах юридичної антропології, й допомагає подолати відставання від світової юридичної науки в галузі юридичної антропології та гармонізувати й скоординувати вектор розвитку правових форм організації суспільного життя.

За твердженням Л.Удовики, особлива цінність антропологічного пошуку у праві полягає в тому, що він дає можливість збагнути органічне поєднання в кожній конкретній людині максимальної самоцінності, індивідуальності та водночас універсальності, вселюдності і виявити їх спільний знаменник [15, с.244].

Підсумовуючи варто відзначити, що правова антропологія покликана надати праву «людського виміру», і це обумовлено як практичними, так

і теоретичними потребами. І ці дві групи факторів мають в своїй основі одне і теж джерело – право суб'єктивної, індивідуальної свободи, що виступає одним із фундаментальних принципів сучасного суспільства.

Завдання сучасної юриспруденції подолати відчуження права від людини, сприяти максимальному зближенню права з цивілізованими та культурними основами життя суспільства та окремої людини. Антропологія права поєднує в собі проблеми загального знання про людину, так і проблеми права. Можна з впевненістю стверджувати, що масштабність проблем, які стоять перед сучасною людиною, дає можливість антропології права стати однією з провідних галузей права ХХІ століття. Принцип антропоцентризму повинен стати основною засадою законодавчої діяльності, пріоритетом в діяльності всіх державних органів, утвердитися як сенс життя кожної людини, стати імперативом сучасного суспільного життя.

Право є іманентною властивістю людини, це основа життя людини, його можна інтерпретувати як вибір, вільний вибір вільної особистості. Але людська свобода розумна і відповідальна. Це усвідомлена свобода, це усвідомлення не стільки своєї свободи і того, що хочу я, а усвідомлення, визнання і сприйняття свободи інших, рівноправних суб'єктів права. Реальна дія принципу антропоцентризму може бути зумовлена тільки високою правосвідомістю, тією розумною природою людини, про яку ще багато століть тому говорили грецькі та римські мислителі. Таким чином, принцип антропоцентризму дає можливість спрямувати не тільки юридичну науку, але і юридичну практику на розв'язання актуальних питань сучасного державотворення, зумовити творення якісно нового, гуманного законодавства. Антропоцентризм через втілення основних гуманістичних ідей має стати світоглядною основою та ціннісним орієнтиром для кожного. Лише тоді справжньою реальністю стане громадянське суспільство та правова держава, а людина з її правами та свободами буде найвищою соціальною цінністю.

Література

1. Конституція України Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року, із змінами і доп. від від 01.02.2011 року № 2222-IV // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30 – Ст. 141.

2. Шемшученко Ю.С. Актуальні проблеми філософії права // Проблеми філософії права. – 2003. – Том I. – С. 7 – 9.

3. Бачинин В.А. Антропосоциологические проблемы права: методология и эмпирия // Правоведение. – 2001. – № 3. – С. 27 – 39.
4. Гудима Д. Філософсько-антропологічний підхід – методологічний фундамент сучасної юридичної науки // Проблеми філософії права. – 2003. – Том I. – С. 122 – 125.
5. Ковлер А. И. Антропология права: Учебник для вузов. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА • М), Москва, 2002. – 480 с.
6. Попович В.М. Право з погляду філософа // Проблеми філософії права. – 2003. Том I. – С. 10 – 11.
7. Ковлер А. И. Антропология права: Учебник для вузов. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА • М), Москва, 2002. – 480 с.
8. Демиденко Г.Г. історія вчень про право і державу: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. – Харків: Консум, 2004. – 432 с.
9. Ковлер А. И. Антропология права: Учебник для вузов. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА • М), Москва, 2002. – 480 с.
10. Завальнюк В. Роль юридичної антропології у сучасному правовому розвитку [Електронний ресурс] <http://vuzlib.com/content/view/1518/92>
11. Філософія права: Навч. посіб. / О.О.Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заїнчковський та ін.; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
12. Юлдашев О. Антропологізація законодавства України та завдання філософії права // Персонал. – 2006. – № 11. – С. 25 – 30.
13. Рикєр П. Торжество языка над насиліем: герменевтический подход к философии права // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 27 – 36.
14. Шемшученко Ю.С. Актуальні проблеми філософії права // Проблеми філософії права. – 2003. – Том I. – С. 7 – 9.
15. Удовика Л.Г. Еволюція юридичної антропології // Проблеми філософії права. – 2005. – Том III. – № 1 – 2. – С. 244 – 249.

Т.А. Подковенко

Принцип антропоцентризма в контексте современного правопонимания

В статье анализируется смысл и значение принципа антропоцентризма в контексте развития современного правопонимания. Акцентируется внимание на особенном значении права в жизни каждого человека и общества в целом.

T.A. Podkovenko

Principle anthropocentrism in the context of modern understanding of the law

This article analyzes the meaning and significance of the principle of anthropocentrism in the context of modern understanding of the law. Focuses on the special purpose of law in the life of every individual and society as a whole.